

CORRAL DÍAZ, Esther, FRETESCHI VIEIRA, Yara (coords.), *Mulleres medievais. Textos e imaxes na lírica galego-portuguesa*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2023, 323 pp., ISBN: 978-84-19679-59-8.

Com a colofó del projecte “Voces, espacios y representaciones femeninas en la lírica gallegoportuguesa” de la Universidade de Santiago de Compostela, la present antologia situa al centre del discurs el paper de la dona en la lírica del nord-oest peninsular des d’una perspectiva que transcendeix la estrictament filològica i que advoca per una visió transversal i polièdrica de les representacions femenines.¹ Partint d’aquesta voluntat pluridisciplinària, el volum pretén interrelacionar la dimensió literària, les manifestacions artístiques i les imatges figuratives transmises per les miniatures amb una extensa i minuciosa documentació històrica dels diferents personatges femenins que tingueren un paper destacat en el procés de creació del repertori de *cantigas* profanes. En el context d’una estela de projectes que des de fa anys aposten per la recuperació i estudi del paper de les dones en la producció i circulació de la lírica medieval, aquest volum parteix d’una directriu clara: emfatitzar el paper catalitzador de la dona en la baixa edat mitjana com a subjecte que, des de cadascun dels seus àmbits de poder, impulsa i promou la lírica gallegoportuguesa.

El llibre va precedit d’un breu pròleg de Mercedes Brea on es fa palesa la importància i valor d’una antologia d’aquestes característiques per tal de resignificar i recontextualitzar “a realidade femenina en todas as súas facetas” (pp. XI-XIII). Al pròleg li succeeix una succinta introducció a càrrec de l’Esther Corral on s’elabora una relació dels diferents continguts presentats (pp. XV-XIX).

El cos central del llibre es troba format per sis seccions que tracten diferents tipologies femenines on es combinen textos de naturalesa històrica, *cantigas* profanes i miniatures conservades en manuscrits:

La primera secció, *Mulleres con poder* (pp. 3-62), presenta un recull de dames que exerciren un paper predominant en els diferents cercles cortesans del seu temps i està dividit en tres categories socials: reines i infantes, dames nobles i abadesses. Aquesta relació s’inicia amb Urraca de León i Tareixa de Portugal que,

¹ Aquest volum, coordinat per Esther Corral i Yara Frateschi, compta amb la col·laboració de diferents investigadors que participen en la redacció dels diversos capítols: Mariña Bermúdez Beloso, Miguel García-Fernández, Isabel Morán Cabans, María Ana Ramos, Michel Sleiman, José António Souto Cabo, Tania Vázquez García, Javier Castiñeiras López i Victoriano Nodar Fernández.

si bé no tingueren, com ens recorda Esther Corral en la seva nota introductòria (p. XVI), relació directa amb la lírica del nord-oest peninsular sí que exerciren un paper destacat en els circuits regis del territori gallec. Segueixen figures femenines tan emblemàtiques com Berenguela de Barcelona, filla de Ramón Berenguer III i esposa d'Alfons VII, figura capital per comprendre l'entrada de la cultura occitano-catalana en la cort lleonesa o la reina Beatriu de Suàbia, citada tant en el repertori de les *Cantigas de Santa Maria* i com a dedicataria d'un plany de Pero da Ponte. Altres figures mencionades son: Xoana (Jeanne) de Ponthieu, que exercí un paper determinant en els aliances matrimonials entre França, Anglaterra i Castella i Lleó; Violant d'Aragó, filla de Jaume I, futura esposa d'Alfons X, intermediària en les relacions entre Castella i Aragó i les Infantes Dulce i Sancha de León. A la secció dedicada a les reines i infantes, segueix l'apartat destinat a les dames nobles entre les quals s'incorpora Maior Afonso, Constança, Maria Paez, Tereixa Lopez de Ulhoa, Urraca Goterrez Mocha, Dordia Gil i Giomar Gil, Milia e Sancha Fernandez i una dama noble no identificada. Finalitza aquest primer capítol la cita d'abadesses en el corpus de les *cantigas de escarnio* de temàtica sexual.

El segon capítol, *Mulleres na sociedade medieval* (pp. 67-115), agrupa un conjunt de textos on es referencien dones pertanyents a diferents grups socials. Una anàlisi de les diferents tipologies femenines (peregrines, religioses, ames, pastores, *soldadeiras*, jueves, mores o fetillers) permet copsar de quina manera la lírica recrea la imatge de la dona al mateix temps que emmiralla la seva presència real en la vida quotidiana de la baixa edat mitjana del nord-oest peninsular.

El següent apartat, *Esfera privada e relacions socials* (pp. 119-168), identifica a través de la presència femenina en la lírica la participació de les dones en diferents esferes. Des de l'àmbit privat, les relacions socials i de parentesc, tan presents en el corpus de *cantigas de amigo* (la relació amb la mare o les germanes), les relacions de parella i les estratègies matrimonials a la representació de la dona en situacions de vulnerabilitat i maltractament, tema recurrent en els corpus líric gallegoportuguès. Tanca aquest capítol una selecció de *cantigas* que giren entorn a les relacions d'amistat entre dones que comparteixen valors i experiències comunes.

Si fins al moment l'antologia recull i analitza diferents tipologies femenines, el quart capítol, *O código do amor cortés* (pp. 171-191), proposa un recull de textos, sempre des de la perspectiva femenina, on es plasmen la intervenció de la dona en les diferents etapes del procés que havien de seguir els enamorats: enamorament, declaració, trobada, joia per l'amor compartit, consumació de l'amor, separació i discussió.

El cinquè capítol, *Mulleres da ficción bretoa* (pp. 195-200), més breu que la resta, para atenció a dues de les figures femenines citades en els *Lais de Bretanha*,

Isolda i Ginebra, testimonis de la reelaboració de models narratius francesos en el nord-oest peninsular.

Tanca el cos central del volum el sisè capítol, *Cancionero da Ajuda. Descrição das miniaturas. Representações femininas* (pp. 205-233), on es planteja una relació de la presència de figures femenines en les miniatures que acompanyen el *Cancionero da Ajuda*. L'estudi conjunt del corpus textuals i l'aparat iconogràfic no només ens permet il·lustrar la representació que es feia de les dones miniades sinó intuir la seva participació activa en el procés d'interpretació del repertori líric com joglaresses i intèrprets hàbils de diferents instruments musicals. Aquest apartat resulta de gran interès per l'estudi de la iconografia musical i la retòrica gestual que acompanya les miniatures.

Clou els diferents capítols una secció on s'ofereix una nota biogràfica dels diferents trobadors citats al llarg del volum (pp. 237-249) i un índex onomàstic (pp. 251). Tanquen la relació exposada fins al moment dos apèndixs que actualitzen i amplien dues qüestions rellevants per a l'estudi de la veu femenina en la lírica del nord-oest peninsular. La primera (Apèndix I, *Carjas e muachabas andalusis*, pp. 259-272), a càrrec de Michel Sleiman, sobre les relacions entre la *cantiga de amigo* i les jarchas, i la segona (Apèndix II, *A propósito de supervivencias e intertextualidade no Cancionero Geral*, pp. 273-303), pel compte d'Isabel Morán Cabans, una revisió tant de les composicions d'autoria femenina com de les mencions a personatges històrics conservades en el *Cancionero Geral de Garcia de Resende*.

Aquest llibre respon a una voluntat ben palesa que, tant pel que fa a l'estructura com en la riquesa de la presentació formal, té per objectiu divulgar i transferir els resultats d'un procés laboriós i metòdic d'investigació. El propòsit del volum és trencar amb els estereotips que es té de les dones a la baixa edat mitjana i oferir un recull de textos que, com bé se assenyala en la presentació inicial, permetin copsar les diferents representacions femenines d'una manera (...) máis axustada á realidade histórica e, polo tanto, máis obxectiva e xusta" (p. X).

Adriana Camprubí
Universitat de Barcelona
acamprubi@ub.edu

<https://orcid.org/0000-0003-0212-371X>